

1988
/

'Firehundreaarig natten'

AV

KNUT MYKLAND

»Firehundreaarig natten, ruget tungt over apekatten«. Med disse ordene gav Peer Gynt sin sarkastiske karakteristikk av Norges historie i den 434 år lange perioden landet var forent med Danmark, og dermed har han også presentert et hovedproblem i norsk historisk forskning: »Firehundreaarig natten«. Myte eller realitet?

I det første halve hundreåret etter 1814 møter man i Norge stemninger og følelser som ligner på holdninger man møter i mange uland i dag. Landet var blitt selvstendig, og innbyggerne i den nye staten følte et sterkt behov for å markere sin nasjonale identitet, dels ved å spille på kraftpatriotiske strenger som i Bjerregaards kronede nasjonalsang: »Sønner af Norge det ældgamle Rige«, dels ved å angripe det gamle moderland i en slags merkelig kjærlighetshat, slik Nicolai Wergeland gjorde det i sin berømte pamflett fra 1816 om »Danmarks politiske Forbrydelser i mod Kongeriget Norge fra Aar 955 indtil 1814«. Men første og fremst så man på foreningstiden som en fornedrelsens tid som man mest mulig forsøkte å glemme, slik Henrik Wergeland formulerte det i sin berømte tale på Eidsvoll i 1835: »Vort Norge og Fortidens Norge synes som to afbrudte Halvringe, der passe paa nøyeste samman. Mellemalderen (dvs. foreningstiden) kun som den uegte Lodning som vi bryde væk for at hele det egte Led«. Det er betegnende at våre to første store historikere, P. A. Munch og Rudolf Keyser, utelukkende viet sine studier til middelalderens norske historie, og at den unge Bjørnson og den unge Ibsen gikk til sagatiden for å hente emner til et litterært norsk historisk anegalleri. Foreningstiden var »den uegte Lodning« de hastet forbi.

Det vitenskapelige studium av foreningstiden i norsk historie begynner først i 1860-årene med professor Torkel Halvorsen Aschehoug og univer-

Foredrag i Det kgl. Videnskabernes Selskab og Historisk Samfund i København den 6. november 1985.

sitetsstipendiat, senere professor Ernst Sars, som de store pionerer, og fra samme tid blir synet på foreningstiden et sentralt element i den indre maktkamp i Norge. Aschehoug var konservativ og embetsmannsorientert, Sars nasjonal og liberal. Aschehoug betraktet ikke foreningen med Danmark som noen ulykke for landet. Snarere tvertom. »Det var fra 1536 Norges Fremskridt toge sin Begyndelse«. Det var i tiden fra 1536 og »fornemmelig efter 1660 at Norge kom i Besiddelse af et civiliseret Samfunds Goder«. I disse årene vokste det fram i Norge en embetsstand og et storborgerskap som hadde sine slektsrøtter utenfor landets grenser, og som språklig og kulturelt hørte med til dobbeltmonarkiets kulturfelleskap. Det var denne elite av fremmed opprinnelse som dannet det kulturelle bindeledd mellom Danmark og Europa på den ene siden og det norske bondesamfunnet på den annen. Det var denne eliten som i 1814 skapte et selvstendig konstitusjonelt Norge. Så langt Aschehoug.

Sars skapte ideologien for den nasjonale, demokratiske og folkelige opposisjon i Norge, som politisk var rettet mot det gamle konservative embetsmannsvelde og dets fortsettelse, og som kulturelt hadde som sitt hovedmål å skape et norsk språk, selve symbolet på nasjonal identitet. For Sars representerte bøndene den norske nasjon, og den embetsstanden og det storborgerskapet som vokste fram, og som Aschehoug betraktet som sine rette fedre, dannet for Sars et fremmedlegeme i det norske samfunn. Dette bestemte også hans syn på foreningstiden. »Stræben efter at hele det skete Brud, efter at tilintetgjøre det Fremmede og restituere den nationale Enhed og den historiske Sammenhæng er Kjernen af vor Historie fra Reformationen og indtil idag«. Synet på foreningstiden ble med andre ord et sentralt element i samtidens politiske maktkamp mellom det gamle embetsmannsregime og den liberale borger- og bondeopposisjon.

Vi skriver i år 1986 og ser på mange måter foreningstiden under en annen synsvinkel enn 1800-tallets nordmenn gjorde. Den gamle dualismen i det norske samfunn mellom en embetsstand og et borgerskap med røtter utenfor landets grenser og en »urnorsk« bondestand holder på å forsvinne og erstattes av nye sosiale mønstre. Arven fra foreningstiden er ikke lenger noe sentralt emne i norsk politikk eller i den norske kulturdebatt, og det som måtte finnes av norsk patriotisme er ikke sterkere enn at landskamper på Bislet og i Idrætsparken kan tjene som tilstrekkelige nasjonale lynavledere. Selv den lange skyttergravskrigen om språket går mot sin avslutning. En omfattende forskning betyr at vi på mange punkter kan uttale oss med sikkerhet hvor Aschehoug og Sars måtte gjette. Men det er betegnende at denne litteraturen ennå stort sett er viet lokalhistoriske emner. Det er fremdeles få riksomfattende verk om

Norge i foreningstiden når man ser bort fra de store sammenfattende og populære oversikter. I så måte står studiet av foreningstiden i norsk historie på mange måter ved sin begynnelse.

I Nicolai Wergelands skildring trer Norge fram som et undertrykt land, en provins av et dansk storrike. »Danmark leverede altsaa næsten ene begge Rigers Øvrighed; og Norge var hartad blot adlydende«. I dag vil man stille seg spørrende hvor Wergeland var kategorisk og fordømmende. Hvilken stilling hadde egentlig Norge innen rammen av det dansk-norske dobbeltmonarki? Hvilke krefter bestemte hovedgangen i landets økonomiske, sosiale og kulturelle utvikling? Hvor dansk var egentlig dansketiden i norsk historie?

Den 434 år lange foreningen mellom Danmark og Norge begynte som et kongefellesskap som fikk sin fortsettelse i en løs union. Først med statskuppet i 1536 ble Norge fastere integrert i den danske storstat, og fra da av ble riket knyttet stadig fastere sammen med det danske moderland, administrativt, økonomisk og kulturelt. Foreningen var mest tett og folket i de to rikene sto hverandre uten tvil nærmest på det tidspunkt foreningen ble sprengt.

I perioden fra 1380 fram til 1536 var Danmark og Norge formelt sett to likestilte kongeriker med hver sit riksråd, men det politiske tyngdepunktet lå i Danmark. Der bodde kongen og de sentrale styringsorganer, og danske adelsmenn fikk hyppig len i Norge, men det hendte aldri at norske adelsmenn fikk len i Danmark. I rådskonstitusjonalismens tidsalder, perioden 1536–1660, lå den politiske ledelse ubestridt i hendene på det danske riksrådet og den kongen det valgte. Ved statsomveltningen i 1660 fikk Norge igjen formelt sett status som et eget rike likestilt med Danmark. Men bare i unntagelsestilfeller opplevde nordmenn å få plass i kretsen av kongens nærmeste rådgivere skjønt disse slett ikke alltid heller bestod av danske.

Ingen kan benekte at mangelen på et rikssentrum, en hovedstad, innen landets grenser, skapte et tomrom i Norges historie, ikke bare politisk, men også økonomisk, sosialt og kulturelt. Tenker man seg Danmark på 1600-tallet og 1700-tallet, uten hoffet og sentraladministrasjonen, uten København som den sydende hovedstad, uten Kronborg, Rosenberg, Amalienborg, ja så har man parallellen til Norge i foreningstiden. Det er også hevet over tvil at København og det danske moderland på en rekke måter ble begunstiget i forhold til Norge og at norske særkrav ble avvist.

Norge ble i foreningstiden styrt fra København og Danmark, men man skal vokte seg for å gjøre styret for dansk. Det synes å være en nokså utbredt oppfatning at det var dansker som inntok nøkkelstillingene i det statlige forvaltningsapparatet, også på det lokale plan. Dette er riktig når

det gjelder tidsrommet 1536–1660 da danske adelsmenn ikke bare hadde en utstrakt kontroll over rikets sentrale styringsorganer, men også – på få unntagelser nær – som lensmann hadde ansvar for det indre styret i Norge. Men i enevoldstiden var forholdene vesentlig annerledes.

Statsomveltningen i 1660 danner innledning til vidtrekkende reformer også på det lokale administrative plan i Norge som i Danmark. Det ble skapt en uniformert og sentralisert embetsstat. I Danmark ble de administrative idéer fra 1660-årene delvis forkludret ved at godseierne ble forlent med utstrakte høyhetsrettigheter, men i Norge ble det statlige lokale byråkrati utviklet i samsvar med de opprinnelige intensjoner. Man må trolig helt fram til Napoleons »administrative revolusjon« i Frankrike i år 1800 for å finne et tilsvarende velorganisert statlig forvaltningsapparat som man hadde i Norge under eneveldet.

Under det unge eneveldet, dvs. de første tiårene etter 1660 blev embetsmennene i Norge akkurat som storborgerskapet i byene i stor utstrekning rekruttert utenfra, fra Danmark, hertugdømmene, Tyskland og i en viss grad fra Norge. De danske adelige lensmenn ble avløst av kongelige embetsmenn, og i løpet av enevoldstiden ble den norske embetsstanden mer og mer en selvrekrutterende gruppe. Ved slutten av foreningstiden hadde riktignok de fleste embetsmenn i Norge dansk som skriftspråk og et norskpreget dansk som talespråk, og de hørte med til dobbeltmonarkiets kulturelle elite, men de var født i Norge, og oppfattet seg selv som nordmenn. Det var ikke dansker, men nordmenn som inntok de fleste embetsstillingene i Norge ved slutten på foreningstiden.

De fleste nordmenn trekker et skarpt skille, utvilsomt for skarpt, ved året 1814, mellom enevelde og det nye konstitusjonelle styre. Systematiske studier i de siste tiår omkring avgjørelsesprosessen på 1700-tallet har vist at det også under eneveldet foregikk en utstrakt dialog mellom sentralmakt og undersåtter, mellom de sentrale styringsorganer i København og embetsmenn, borgere og den menige allmue også i Norge. Det eksisterte endog for bonden i Norge en lang rekke kanaler som kunne brukes for å påvirke avgjørelsesprosessen på det høyeste plan. Han kunne sende supplikker til kongen, eller endog dra til København for å få audiens hos kongen der. Det er betegnende at opprørerslederen, Christian Lofthus, gjorde tre reiser til København for å legge sine klager fram for kronprinsen. Det dansk-norske enevelde var ikke et monolittisk styringsverk hvor det utelukkende foregikk dirigering ovenfra og nedover. En stor del av de forordninger og reskripter, kort lover, som ble utferdiget for Norge i enevoldstiden, var ofte helt eller delvis utformet nord for Skagerrak. Men det må understrekes at den forskning som er gjort hittil innen dette felt bare er spadestikk. Den store sammenfattende systemati-

ske undersøkelse av hvordan det dansk-norske styret i foreningstiden fungerte i praksis, er en av de sentrale og spennende oppgaver fremtidens danske og norske historikere står overfor.

Økonomisk sett var foreningstiden en periode preget av rask økonomisk vekst i Norge, uten tvil raskere enn i Danmark. Det første hundreåret etter 1380 var riktignok preget av økonomisk og befolkningsmessig stagnasjon, men fra begynnelsen av 1500-tallet og fram til sprengningen av foreningen opplevde landet en økonomisk og befolkningsmessig ekspansjon som man trolig aldri noen gang før hadde opplevd maken til. Titusentals ødegårder ble gjenryddet. Skogen ble en ny viktig inntektskilde ved siden av fisket og jordbruket. Folketallet vokste fra omkring 150.000 til bortimot en million, og Norge hadde ved slutten av foreningstiden nesten like mange innbyggere som Danmark. Men hele denne veksten hadde først og fremst sin bakgrunn i de økonomiske ressurser i Norge, i ny teknisk viten og i markedsforholdene ute i Europa som gjorde det mulig å utnytte disse ressursene. Den blev bare i liten utstrekning bestemt og preget av foreningen med Danmark. Regjeringens forsøk på 1700-tallet på å skape en økonomisk sentralisert enhetsstat med København som det ubestridte sentrum vakte stor misnøye i Norge, men den endte som fiasko, og blev stort sett gravlagt i A. P. Bernstorffs regjeringstid. Derimot danner den voksende samhandelen mellom Danmark og Norge i foreningstiden et stort og spennende studiefelt som venter på fremtidens forskere.

Den sosiale utvikling i Norge i foreningstiden var totalt forskjellig fra den sosiale utvikling i Danmark og den sosiale utvikling i de fleste andre land i samtiden. I middelalderen hadde også Norge et aristokrati av adel og høye prelater som hentet sine inntekter fra jord. Mot slutten av foreningstiden var det avløst av en embetsstand og et storborgerskap som de herskende samfunnklasser. Når dette skiftet inntrådte i Norge på et langt tidligere tidspunkt enn f.eks. i Danmark og i de fleste andre land i Europa, må man dels søke forklaringen i riksregjeringens politikk, i oppbyggingen av et sterkt statsapparat, og i den mengde av privilegier som ble tilstått byer og borgerskap, men hovedforklaringen finner man uten tvil først og fremst i næringsgrunnlaget i Norge og markedsforholdene ute i Europa.

Alt i middelalderen hadde Norge hatt en relativt sett sterk bondestand, og mot slutten av foreningstiden hadde Norge som kanskje det eneste land i Europa en juridisk fri og stort sett selveiende bondestand. En del av forklaringen på dette ligger utentvilt i det faktum at Norge ble rammet hårdere enn kanskje noe annet land i Europa av agrarkrisen i senmiddelalderen, og i det overskudd på jord og den mangel på arbeidskraft som

avfolkingen skapte. Men når de norske bønder også etter den tid beholdt en friere stilling enn bøndene i noen annen del av Europa, ligger utvilsomt forklaringen dels i lovverket, i odelsloven og åsetesretten, men først og fremst i næringsgrunnlaget i Norge. Det var lite dyrkbar jord i landet som egnet seg for godsdrift. Tømmerhugst kunne vanskelig drives som hoveriarbeid. Livegne eller stavnsbundne egnet seg ikke for fiske på stormfulle hav.

Det var uten tvil først og fremst på det språklige og kulturelle plan at danskene mest kom til å prege det norske samfunn. København var ikke bare Norges politiske hovedstad, men også det kulturelle sentrum, hvor de vordende embetsmenn i Norge fikk sin utdanning. Kulturimpulsene fra det kontinentale Europa nådde Norge via Danmark. Der fikk de norske embetsmennene sine bøker, tidsskrifter og aviser og sine kunstidealer. I Norge var tre det vanlige byggematerialet, og det var på flere måter bestemmende for byggestilen, men bak de norske trefasader, aner man stilmønstre hentet utenfra. Det samme gjaldt interiørene, malingen på veggene, tapetene, møblene, klærne. Overalt hadde man fremmede forbilder, som stort sett hadde nådd Norge over København og Danmark.

Det dype skillet man kan registrere i Norge på 1600- og 1700-tallet mellom en elitekultur hos embetsmenn og storborgerskap, og en allmuekultur, var ikke noe enestående for Norge. Man finner paralleller overalt i det førrevolusjonære Europa. Men kløften var trolig større i Norge enn den var i land som f.eks. i Sverige og Danmark, fordi den her også involverte språklige element. Det skaptet en dualisme som skulle bli et særkjenne ved det norske samfunn gjennom hundreår, en dualisme tilspisset i formuleringen: et land, to kulturer.

I 1875 gav den norske forfatteren Kristofer Janson ut en bok med tittelen »Fraa Dansketid«, hvor han i grelle farger skildret hvordan danske fogder i reformasjonstidens Norge plyndret de norske kirkene for sølvsaker og kjørte relikviene på fossen. Boken er på mange måter typisk for den nasjonale opposisjonen i Norge i andre halvpart av 1800-tallet. Dansketiden blev skildret som en tid da danske lensmenn og fogder plyndret og mishandlet norske bønder og da regjeringen i København utsugde Norge til fordel for det danske moderland. Vil man bruke historien som en eksempelsamling er det ikke vanskelig å finne eksempler på at så kunne være tilfelle. Men bondeplagere som Erik Munk og Ludvig Munk var ikke representative for de danske lensmenn på 1500-tallet og 1600-tallet, og selv i rådskonstitusjonalismens tidsalder slo regjeringen hardt ned på lensmenn og fogder som gjorde seg skyld i overgrep. Styret i Norge i enevoldstiden var etter tidens målestokk nesten unikt ved sin faste organisasjon, sin uniformitet, sentralisering og sin

gjennomført humane karakter. De Christianiers og Frederiks undersåtter i Norge nøt en utstrakt grad av borgerlig frihet innkludert rettsikkerhet. Innesperringen av Christian Lofthus og Hans Nielsen Hauge danner unntagelser, ikke regelen.

Nordmennene hadde, iallfall i enevoldstiden, ikke følelse av å være et undertrykt folk, selv om de i festlig lag sang Johan Nordahls Bruns nasjonalsang om å »bryde Lænker, Baand og Tvang«. Utlendinger som besøkte landet på slutten av 1700-tallet, blev forbauset over den utstrakte frihet som hersket i landet. De fleste kjøpmenn, skrev den berømte engelske presten og demografen Thomas Malthus i 1799, etter et møte med borgerne i Frederikshald, »priser sterkt den frihet de nyter under sin egen regjering og sier at i England er vi sammenligningsvis slaver«. Og Mary Wollstonecraft som besøkte Norge fire år før, gjorde en lignende observasjon i et av sine brev fra Norge: »Skjønt kongen av Danmark er en eneveldig monark, later nordmennene likevel til å nyte alle frihetens velsignelser«. Og hun vendte tilbake til den samme tanken i et senere brev: »Du vil sikkert bli overrasket over at jeg taler om frihet; men nordmennene forekommer mig å være det frieste samfunn jeg noensinne har sett«.

Det har vært og er fortsatt en nokså utbredt oppfatning iallfall fra Holbergs tid at skattene til »den danske Regjering« som Nicolai Wergeland uttrykte det, »maa have været ligesaa udtærende for Norge som berigende for Danmark«. Til en viss grad er dette riktig for såvidt som en betydelig del av de bokførte statsinntektene i Norge ble overført til Danmark og disponert der. Fra reformasjonen og fram til Hannibal Sehesteds stattholdertid gikk praktisk alle de bokførte statsinntektene i Norge til Danmark, fra 1660-årene og fram til 1807 omkring halvparten. Hvor vidt dette var riktig, rimelig og rettferdig er et spørsmål som har vært gjenstand for lange diskusjoner, og som man fortsatt kan diskutere fordi premissene alltid vil være forskjellige.

Det er levert en rekke bidrag både fra norsk og fra dansk side til belysning av fellesmonarkiets finanser, men det store sammenfattende arbeidet om Norges finanser i foreningstiden hører ennå fremtiden til. Noen grove hovedlinjer er det likevel mulig å trekke opp. I senmiddelalderen var statsinntektene i Norge ytterst beskjedne, og de synes stort sett å ha blitt disponert i Norge. Statsinntektene gjorde et stort sprang oppover i Norge som i Danmark ved reformasjonen, og ved at man fra nå av med års mellomrom skrev ut en landskatt. Men det store spranget i statsinntektene kom først under keiserkrigen, og nådde det nivået – folketallet tatt i betraktning – som det beholdt i resten av foreningstiden. Men det må samtidig understrekes at statsinntektene i Norge selv fra nå

av bare var omkring fjerdeparten av statsinntektene fra Danmark, og dette på en tid da folketallet i de to rikene var omtrent like stort. I Danmark kom dessuten størstedelen af statsinntektene inn i form av skatt. Fra 1630-årne av kom omkring halvparten av de bokførte statsinntektene i Norge inn i form av toll, først og fremst utførselstoll på trelast. Hvem som egentlig betalte denne toll, bonden, trelasthandleren eller importøren i England og Frankrike, er et av de store spørsmål fremtidens historikere må besvare.

I Norge som i Danmark betalte borgere og embetsmenn lite skatt; bøndene måtte i begge land bære størstedelen av skattebyrden. Nå varierte riktignok den skatt som ble lagt på bøndene i Norge over tid. Etter reformasjonen var Norge fremdeles et utpreget lavskatteland, og grunnen var uten tvil den enkle at man manglet totalt et maktapparat som kunne drive inn store skattebeløp. Det er betegnende at den drastiske forhøyelse av skattepåleggene under keiserkrigen førte omgående til en rask utbygging av oppebørselsapparat både for skatt og toll. Under Hannibalfeiden i 1640-årene og under krigene mot Karl 10. Gustav i slutten av 1650-årene nådde skattepåleggene i Norge sitt maksimum, men fra 1660-årene av stabiliserte de seg på et nivå de beholdt resten av foreningstiden, og fallet i pengeverdien betydde at skattene i realiteten var raskt synkende. Det ble riktignok under eneveldet gjort to forsøk på å gå til en drastisk økning av skattene i Norge, det ene var med dagskatten i 1712, det andre med ekstraskatten i 1762. I begge tilfeller dreide det seg om en faktisk fordobling av de eksisterende skatter, og i begge tilfeller førte skattepåleggene til store bondeuroligheter i Norge, vesentlig på Vestlandet, så store at de nye skattepåleggene falt bort.

Det er ennå ikke gjort noe landsomfattende forsøk på å beregne den skattebyrde som hvilte på bøndene i Norge i de forskjellige tidsperiodene, eller på bøndene i Norge sammenlignet med f.eks. bøndene i Danmark. En stikkprøve fra Åmli på Agder, viser at bøndene der i 1780-årene neppe har betalt mer enn 5 prosent av sine bruttoinntekter i skatt og tiende til kirke og prest, og dette har trolig vært landsgjennomsnittet. Til sammenligning kan nevnes at bøndene i Frankrike på samme tid måtte bruke fra 60 til 75 prosent av sine bruttoinntekter for å betale jordeier, seignør, tiende til kirke og skatt til staten. Og Frankrike var ikke enestående. Mot en slik bakgrunn må det være berettiget å karakterisere Norge som et lavskatteland; bare de britiske koloniene i Amerika kunne gjøre det rangen stridig i så måte.

Nå var riktignok de norske bøndene i motsetning til bøndene i Frankrike pliktige til å stille soldater til hæren, og dette danner uten tvil

mye av bakgrunnen for den moderate beskatningen av bøndene i Norge. Det å skape en brukbar norsk bondehær hadde imidlertid skapt store problemer. Under den nordiske sjuårskrigen prøvde Erik Rosenkrantz som lensherre på Bergenhus med et visst hell å skrive ut en bondehær på Vestlandet og å sette den inn i krigen mot svenskene, og under Kalmarkrigen skrev Christian 4. ut hele det norske landevernet for et planlagt feltog mot Sverige. Men det hele ble en fullstendig fiasko. De norske soldatene møtte nok til avtalt tid ved Svinesund, men der gikk også grensen. De drakk, sloss, skjøt opp sin ammunisjjon, og etterat de hadde spist opp den maten de hadde brakt med seg, deserterte de i tusenvis slik at hele felttoget måtte innstilles. Hannibal Sehested var den første som klarte å mobilisere og å bruke en norsk bondehær, og under krigen mot Karl 10. Gustav, Den skånske krig, Den store nordiske krig og krigen i 1808, var den norske hæren en viktig brikke i dobbeltmonarkiets militærmakt.

Den utskrevne norske legdshæren var en byrde og en tung byrde på bøndene i krigstid, men i fredstid innskrenket eksersisen seg til noen timer hver prekesøndag etter prekenen. Men den militære tjenesteplikten ble også en viktig garanti for den norske bondens frie stilling. Det finnes en rekke eksempler på at norske offiserer ikke våget å sette inn militære styrker mot allmuen i Norge fordi de ikke stolte på soldatenes lojalitet; det lot seg vanskelig gjøre å bruke utskrevne bondesoldater mot den almuen de var rekruttert fra. Ulrik Frederik Gyldenløve var den første som med styrke påpekte sammenhengen mellom beskatning og militær tjeneste. Gjentatte ganger understreket han overfor Christian 5. at skulle man ha en lojal norsk hær, måtte man ikke legge for store skatter på bonden. Han tok selv konsekvensen av dette under Den skånske krig, og direkte i motsetning til kongens befaling nektet han å pålegge nye skatter. Og dette synspunktet ble rettesnor for skattepolitikken for resten av foreningstiden. Den norske legdshæren og frykten for Sverige danner en vesentlig bakgrunn og forutsetning for lavskattepolitikken.

Den norske bonde inntok således på mange måter en særstilling i blant bøndene i det førrevolusjonære Europa. Han var juridisk fri, eide som regel den gården han brukte, kjente ikke til noe som hette hoveripligt, betalte liten skatt, og den militære tjenesteplikt som hvilte på legdssoldatene var i fredstid ingen byrde av betydning. Det var den slags som danner bakgrunn for det den store jernverkseieren Jacob Aall skrev til prins Christian August av Augustenborg i 1809, dvs. etter to års blokade og nød: »Bonde og almuesmand udgjør den største sum af landets mandtal, og hvo nægter at disse have været i besiddelse af en frihed, og nydt en lyksalighed, som er sjelden i Europa. Hvo var vel friere og mindre

beskattet end den norske bonde. Af den årsag hersker det en rolig vedhængenhed ved den danske regjering i bondens sjæl, og blandt almue og bonde skulle ikke let findes misfornøiede«.

Annert materiale viser at Aalls vurdering er riktig. I 1786 var det store uroligheter på Agder, det såkalte Lofthusreisningen, men den var rettet utelukkende mot overgrep av embetsmenn og borgere. Det er betegnende at hovedmannen bak reisningen, Christian Lofthus, reiste tre ganger til København for å legge sine klager fram for kronprins Frederik.

I 1797 begynte Hans Nielsen Hauge sin religiøse forkynnervirksomhet som ble støttet til den første landsomfattende folkebevegelsen i Norge. Haugerørsla hadde en klar brodd mot både embetsmenn og borgere i Norge, men Hauge glemte aldri å understreke sin lojalitet mot konge og regime.

Våren 1813, for å ta et tredje eksempel, var det en lang rekke store bondeoppløb i Norge som følge av uåret 1812 og blokade av britiske krigsskip. Bønder i hundretall og opp til et tusen strømmet inn til byene hvor de med makt tiltvang seg rett til å visitere offentlige kornmagasiner og kjøpmennenes kornlager. Etter oppløpene ble det holdt omfattende forhør, og i forhørsreferatene finnes det mange harde ord om kjøpmennene, som bøndene mistenkte for å ville berike seg på nøden, men det finnes ikke det minste som røper misnøye med konge eller foreningen med Danmark, alt i samsvar med Jacob Aals ord, »blandt almue og bonde skulle ikke let findes misfornøiede«.

På 1400-tallet og på 1500-tallet fantes det folk i Norge som så med skepsis på foreningen med Danmark, som drømte om norsk selvstendighet og sto ikke fremmed for en union med Sverige. Men på 1600-tallet forsvinner slike stemninger, og både under de to krigene mot Karl 10. Gustav, under Den skånske krig og under Den store nordiske krig, stod nordmennene lojalt ved siden av danskene i forsvar av dobbeltmonarkiet.

Fra midten av 1700-tallet finner man igjen folk i Norge som gav uttrykk for misnøye med rikets styre og som klaget over at Norge ble behandlet som et »stedbarn«. Men det var folk som hørte til »innflytterne« i det norske samfunn, dvs. embetsmenn og borgere. Klagene ble dels rettet mot regjeringens helstatspolitikk på det økonomiske plan – det danske kornmonopolet i Norge, favoriseringen av København – dels mot regjeringens helstatspolitikk på det kulturelle plan, og klagene munnet som regel ut i de to norske særkravene: landet måtte få en egen bank og et eget universitet. Men det er betegnende at fram til 1807 svinget klagene i takt med konjunktorene. De lød høylydt i de vanskelige årene omkring 1770, men forsvant under høykonjunktoren under den amerikanske uavhengighetskrigen. De dukket opp igjen i krisen i slutten av 1780-årene, og de fikk

mange impulser fra den franske revolusjon, men de forsvant fullstendig i de første sju årene av 1800-tallet da den norske forretningsstanden i ly av nøytraliteten kunne utnytte en europeisk krigskonjunktur.

Det var først under krigen, blokaden og nøden 1807–14 at det dansk-norske dobbeltmonarkiet begynte å rakne i nordmenns bevissthet. Det hersket rigtignok også i Norge stor forbitrelse over britene etter overfallet og flåteranet i 1807, og de gav på mange måter uttrykk for sin lojalitet overfor konge og fellesskap med sine danske brødre. Men da Frederik 6. holdt krampaktig fast ved den franske allianse og fastlandssperringen, førte det til økonomisk krise og hungerkatastrofe for Norge, og i neste omgang til utbredt misnøye med kongens politikk, så stor at han i 1809 ble tvunget til å lempe på sin strenge fastlandspolitikk og tillate lisensfarten på Storbritannia. Da Frederik 6.s utenrikspolitikk i 1812–13 for annen gang førte til ny blokade og hungerskatastrofe i Norge, våknet opposisjonen i Norge til nytt liv. I 1809 organiserte nordmennene det landsomfattende Selskab for Norges Vel, som senere fikk navnet Det kongelige Selskab for Norges Vel. To år senere drev de gjennom kravet om et norsk universitet og i foreningens siste måned gav kongen sin godkjenning til at landet skulle få sin egen bank. Da kongen i september 1811 sa ja til at landet skulle få et eget universitet, blev begivenheten feiret i Norge i revolusjonstidens stil med hva man kan kalle en »Nationalfest« over hele landet. I taler, kantater, sanger gikk en og samme tanke igjen slik pastor Schultz uttrykte det i en kantate som ble fremført i Trondheims domkirke:

*Lagt er da, o Norges rige,
Grundvold til din Herlighed.*

Man kan særlig i krigens siste år spore i Norge en voksende misnøye med foreningen med Danmark og fremfor alt med Frederik 6.s politikk. Men det må også understrekes at spengningen av det gamle dobbeltmonarki kom utelukkende som resultat av Carl Johans politikk. Claus Pavels hadde uten tvil rett i det han skrev i sin dagbok ved utgangen av 1814. Ved årets »Begyndelse vare vi Kongen af Danmarks Undersaater, og hos 96 af 100 Nordmænd var det sikkerlig fast Beslutning at blive det til sidste Stund«.

Det norske frihetsverket i 1814 hadde på mange måter en egenartet karakter. Spengningen av den dansk-norske helstaten var konsekvensen av den svenske kronprinsens spill på stormaktenes interesser. Reisningen i Norge blev organisert av den danske tronfølgeren med kongen av Danmarks hemmelige sympati og støtte. Det var embetsmenn og borge-

re, dvs. folk som hadde sin slektsrøtter utenfor Norges grenser som skapte den norske grunnloven, og som tok landets styre i sine hender i 1814.

Selvstendigheten og konstitusjonen var nytt i Norge i 1814. Men forøvrig levde det frie Norge på arven fra foreningstiden. Den sosiale strukturen i landet ble som den hadde vært. Det lokale statlige administrasjonsapparatet fra enevoldstiden ble administrasjonsapparat for det frie Norge og lovverket fra det gamle fellesmonarkiet ble stående som lovverk for den nye staten. Dansk ble riksspråk i Norge og det blev ført lange diskusjoner om dette språket hette norsk eller dansk. I 1814 ble Christiania Norges politiske hovedstad, og Stockholm ble Norges residensby, men København fortsatte å være Norges kulturelle hovedstad som den hadde vært, og det var her våre store diktere, Ibsen, Bjørnson, Lie og Kielland trykte sine bøker. Først i 1924 fikk Christiania tilbake sitt gamle navn, Oslo, og fremdeles – i 1986 – utformes nye paragrafer i Norges grunnlov omhyggelig i en arkaisk dansk språkform.

Vi står igjen hvor vi begynte. »Firehundreaarig natten«. Myte eller realitet? Svaret på spørsmålet vil i stor utstrekning avhenge av hvilken målestav man bruker. Betrakter man som Sars nasjonal selvstendighet som det høyeste mål for et folk, må svaret bli realitet. Men retter man søkelyset mot det norske samfunn, blir bildet vesentlig annerledes. Norge var under foreningen med Danmark på mange måter et begunstiget land. Det opplevde fra omkring år 1500 en rask økonomisk og befolkningsmessig vekst. Innbyggerne nøt – iallfall under eneveldet – en utstrakt grad av borgerlig frihet inkludert rettsikkerhet. Landet hadde en juridisk fri bondestand, og Norge var i størstedelen av foreningstiden et utpreget lavskatteland. I disse årene vokste det fram en embetsstand og et storborgerskap med slektsrøtter utenfor Norges grenser, som hadde kunnskaper og innsikt nok til å ta landets styre i sine hender da forbindelsen med Danmark ble brutt. Selvstendigheten og konstitusjonen var riktignok noe nytt i Norge, men forøvrig levde den nye norske staten på arven fra foreningstiden. Under en slik synsvinkel blir Peer Gynts »firehundreaarig natt« en myte. La oss slutte med Mary Wollstonecrafts ord fra 1795: »nordmennene forekommer meg å være det frieste samfunn jeg noensinne har sett«.

I riksforsamlingen på Eidsvoll kjempet Nicolai Wergeland mot alt som kunne føre til en gjenforening med Danmark med argumentet: »Hvad Gud haver adskillet, maa intet Menneske tilsammenføje«. Etter 1814 har ikke bare norske, men også danske historikere handlet i samsvar med det. Ja de har faktisk gått lenger enn Wergeland gjorde. De har ikke bare behandlet de to rikers historie etter 1814 hver for seg – noe som kan være logisk og hensigtsmessig – men de har også delt opp det som engang var

en enhet. Foreningstidens historie er omhyggelig splittet opp etter nasjonale kriterier i dansk historie, norsk historie, islandsk historie. I norske historiske oversiktsverker finner man lite om Danmark, og i parallelle danske verker glimrer Norge som regel med sitt fravær. En slik oppsplitting syntes selvfølgelig og riktig i en periode da nasjonalitetsidéen var ledestjerne i europeisk politikk. Men den representerer en stor fare for at man kan begå betydelige metodiske og systematiske feil, for at man tross den største vilje til objektivitet, kan miste vesentlige trekk i den historiske virkeligheten. Dette har i høy grad preget den norske litteraturen om foreningstiden.

Det er i 1985-86 nøyaktig hundre år siden den store danske historikeren Edvard Holm gav ut de to bindene »Danmark-Norges indre Historie under Enevælden 1660-1720« hvor han bevisst gikk inn for å skrive dobbeltmonarkiets historie. Disse to bindene er på mange måter et pionerarbeid som viser hvor fruktbart det kan være å se dobbeltmonarkiet som den enhet det var og å stille de enkelte riksdelene i kontrast opp mot hverandre. Holm kom ikke selv til å følge intensjonene i de to første bindene av sitt hovedverk videre, og ingen dansk eller norsk historiker har gjort det senere. Men hans arbeid skriker formelig etter sin fortsettelse, etter det store verk om de to tvillingrikene med biland i den 434 år lange foreningstiden. Her ligger den store og spennende oppgave som venter på fremtidens danske og norske historikere. Jeg sa fremtidens. Skal vi heller uttrykke oss slik kronprins Frederik gjorde det da han i 1786 gav støtet til landboreformene: »Kan man ikke lige saa godt tage fat i morgen?«.